

Foi Galiza un reino?

ANTÓN COSTA RICO*

Sumario

Pretendemos achegar aos lectores un apunte de interese didáctico, máis que de erudición histórica, sobre a cuestión de se Galiza foi ou non un Reino, presidido xa que logo por reis propios, un asunto que está a suscitar arestora un certo debate colectivo e académico. Este apunte xurde da miña docencia universitaria relacionada coa historia da educación en Galicia, debendo responder a interrogantes do alumnado. A resposta é que Galiza foi un Reino, pero non do modo como certo imaxinario social quixera sentir. Foi un Reino “impreciso” e adiantado no tempo.

Abstract

Our intention is to bring our readers a note of didactic interest, rather than mere historical erudition, on the question of whether Galicia was or was not a Kingdom, ruled over by its own kings, a subject that has created a certain collective and academic debate. This work has grown out of my university teaching relating to the history of education in Galicia, in response to students' questions. The answer is that Galicia was a Kingdom, but not in the shape and social form that one would imagine. It was an “imprecise” Kingdom, and ahead of its time.

¿Por acaso foi a Galiza un reino entendido en termos políticos? A historiografía tradicional hispánica alude moi escasamente a isto, e só para referirse ao rei Don García que gobernou unha Galiza independente durante seis escasos anos (1065-1071), contando, porén, coa animadversión dunha parte da nobreza galega. A tradicional historiografía hispana que asenta, en particular, nos estudos maiores de Américo Castro, Sánchez Albornoz e Menéndez Pidal, adoptou unha orientación castelanista tendente a diluír a posíbel diversidade histórica dos territorios configuradores da chamada Coroa de Castela, baixo influencia, á súa volta, dos tratadistas do século XIII, Jiménez de Rada e Lucas de Tui.

Baixo tales influencias a historiografía sobre Galiza apenas presentou referencias distintas até chegar a tempos moi recentes a fins do século XX, sendo oportuno mencionar, en todo caso, a obra de Emilio González López, sintomaticamente titulada *Grandeza y decadencia del Reino de Galicia* (Buenos Aires, 1957, con edición ampliada en galego en Vigo, 1978) e mesmo o ensaio *Separatismo e Unidade* de Eduardo Menéndez-Valdés Golpe, editado por Galaxia en 1970.

Teñen sido as obras formuladas por Camilo Nogueira e por Anselmo López Morais, en particular, as que na actualidade abriron un discurso historiográfico que reforza a idea dun Reino de Galiza, negado pola tradicional e aínda a máis recente historiografía hispana: ¿Qué hai de esto? ¿Trátase dun novo mito, neste caso «nacionalista», tal como unha especie de «sebastianismo» portugués, segundo foi usado en contra do «impostor» Filipe II dos Austrias?.

* Antón Costa Rico é Profesor Titular de Teoría e Historia da Educación na Facultade de Ciencias da Educación (da que foi Decano) da Universidade de Santiago de Compostela e directivo de Nova Escola Galega. É historiador da educación en Galicia.

Fernando II (rei de Galicia e León de 1157 a 1188). Tumbo A do Arquivo da catedral de Santiago.

O que pode haber de certo está explicado analiticamente en diversos lugares. O que aquí se pretende é a realización dunha glosa didáctica. Houbo si un Reino de Galiza, aínda que para poder explicalo hai que retrotraerse ao tempo Antigo e á Alta Idade Media, máis que á Baixa Idade Media, de tal modo que ao ser moi alta a precariedade documental para tal tempo en toda a Hispania, non é doado «construír» o imaxinario e o relato histórico acaído a tal escenario, abríndose logo un maior espazo para as conxeturas.

De partida, Galiza desde a súa romanización sempre gozou «de facto» senón «de iure» dalgunha singularidade social, cultural e política até o presente. Dende o ano 298 despois de Cristo existe a *Gallaecia* como provincia romana composta por tres conventos: o lucense, o bracarense e o asturicense, sendo sobre todo os dous primeiros, que comprendían o conxunto das terras da actual Galiza e do Norte de Portugal até o Douro, máis que as que van de Zamora a Asturias, os que máis cohesionados estiveron nos periodos a seguir.

No ano 411, mediante un pacto cos romanos, os suevos alcanzaron arredor da cidade de Braga o liderato político das terras desta *Gallaecia*, baixo a figura dun rei destas terras, ao que se refiren escasos e distintos documentos mediavais (algún escrito desde actuais terras francesas) como *Regnum Suevicum* e tamén *Regnum Gallaicorum*, manténdose

Alfonso IX (rei de Galicia e León de 1188 a 1230). Tumbo A do Arquivo da catedral de Santiago.

unha continuidade até o ano 585. Formaban parte deste Reino tamén terras da tradicional rexión de León e algunhas de Extremadura, con outras de Portugal sobre o Tejo, terras que anteriormente foran unha parte da Lusitania.

Cando o reino visigodo con Leovixildo e con capital en Toledo incorpora a *Gallaecia* no ano 585, os vellos conventos lucense e bracarense volveron reaparecer politicamente baixo a administración política dun *Dux Galliciae*, o que así parece que se mantivo até a invasión musulmana no ano 711. Agora desaparecerán as estruturas políticas visigóticas, sendo o seu lugar ocupado por magnates locais, mentres en terras de Asturias contra Santander pugnaba por aparecer un liderato político-militar que terminou afirmándose como de carácter real coa figura do rei Silo (anos 774-783), quen eliminou a resistencia ao seu poder de varios magnates galegos. Esta integración de Galiza baixo un poder asturiano consolidouse no reinado de Afonso II (anos 790-842), momento no que «aparecen» en Compostela os restos do Apóstolo Santiago o Maior, o que da lugar á construción dunha Igrexa baixo a protección do tradicional Bispo de Iria; e tamén neste periodo cando se afirma a sé política e relixiosa de Oviedo – en terras que até estes momentos dependían no campo relixioso tanto de Lugo, como de Mondoñedo-. Hai que sinalar que as *Crónicas*

Carolinxias do ano 798 citan ao rei Afonso (educado na súa adolescencia no mosteiro de Samos) como «rei de Galiza e Asturias». Un seu curmán, como Ramiro, será o seu sucesor, co apoio dos magnates galegos, en contra dos seus opositores cántabro-asturianos, e casará á súa única filla coñecida cun magnate galego. Ramiro é continuado polo seu fillo Ordoño I (anos 850-866), chamado «rei de Galiza» en textos árabes. O seu fillo Afonso (III) o Magno, logo de exercer funcións reais como príncipe desde Santiago (desde o ano 862), será o novo rei para o período 866-910, sendo denominado polo Papa «Regi Galleciorum» no momento da súa consagración. Rei dun Reino, con capital en Oviedo, que agora amplía e consolida os seus territorios até o Douro, tamén en terras do actual Portugal.

Afonso o Magno, antes de morrer, divide o Reino entre os seus tres fillos: León, Galiza e Asturias. Ordoño rei de Galiza desde o 910 unifica no 914 todos os tres territorios e traslada a corte a León, desde onde reinará até 924, momento este no que o galego Hermenexildo – da familia do rei- inicia unha linaxe de condes da cidade de Porto, da que co tempo formará parte o primeiro rei portugués Afonso Henriques. Á morte deste Ordoño II, de novo os tres territorios son divididos entre tres fillos (Sancho Ordóñez, como rei de Galiza, Afonso e Ramiro); logo de varias peripecias dinásticas Ramiro [de Asturias] imponse como rei único entre os anos 930 e 950 situando a capital en Zamora. Aparece nas crónicas musulmáns como «rei dos galegos». Á súa morte reproducíranse os conflitos internos na familiar real. Até a fin do século X seguirán inestábelmente Ordoño III (fillo de Ramiro Ordoñez), Sancho I, Ramiro III e Vermundo II, no medio de trifulcas dinásticas. O fillo deste último será o novo rei como Afonso V entre os anos 999 e 1028, sendo rexente bastante tempo o conde galego Mendo Gonzalves, na súa condición de *Dux Gallaetiae*. O fillo de Afonso V, casado cunha filla deste conde, reinará como Vermundo III até o 1037; este rei concederalle á súa irmá Sancha, casada cun fillo do rei navarro Sancho o maior, título real e o creado Condado de Castela (que só desde 1157 comenza a ser Reino). Á morte sen sucesión de Vermundo III a súa irmá herda o reino con sé en León e con ela o seu home Fernando, fillo do rei navarro e conde de Castela, unificando agora terras xa extensas. Sancha e Fernando dividiron as terras entre os seus fillos: por unha parte León, que encomendou a Afonso (será o Afonso VI), e por outra, Castela (con Navarra e Zaragoza), para Sancho e Galiza (con Portugal, Badaxoz e Sevilla) para García. A pronta morte de Sancho en Castela e o apresamento de García polo seu irmán en 1071 deixaron todas as terras en mans de Afonso VI de León, o conquistador de Toledo en 1085, que se erixiu e foi aceptado como Emperador. A el se dirixiu, con todo, o Papa Urbano II no ano 1088 como «Regi Ildefonso Gallaetie».

Este Afonso VI foi pai de dúas fillas, Urraca e Tereixa, que foron casadas con dous nobres borgoñóns que viñeran en axuda do Rei para a conquista de Toledo, Raimundo e Henrique, respectivamente, sendo agasallados os dous como condes de Galiza (Urraca e Raimundo en 1093, con autoridade real acordada a Urraca como primoxénita) nun caso, e de Portucale e Coimbra (Tereixa e Henrique) no outro.

O fillo maior de Urraca e Raimundo, Afonso Raimundes, educado na casa nobre dos Trava, os señores máis importantes do País, sendo aínda neno, foi coroado na catedral de Compostela en 1111 como Rei de Galiza na súa calidade de príncipe, mentres a súa nai Urraca substitúe ao seu marido morto no trono en León. E unha vez morta a raíña Urraca (1126), Afonso Raimundes herdou o trono, como Afonso VII. Ao tempo Tereixa, condesa de Portugal e nai de Afonso Henriques entraba en desavinzas co seu fillo, ao punto de librarse a batalla de S. Mamede en 1128, gañada polo seu fillo co apoio dos nobres

portugueses, en desacordo co hipotético liderato «rexional» dos Trava, un deles amigado con Tereixa, que retivo só mentres viviu o condado de Coimbra. Eran os antecedentes da declaración de independencia de Portugal, o que ocorreu en 1143, cando morreu Tereixa, sendo o mesmo Afonso Henriques o primeiro rei que unificou todas as terras do Norte e Coimbra, chegando nas conquistas até Lisboa, que ben logo sería declarada capital.

Neste tempo Compostela acadaba con Xelmírez a calidade de arcebispado e de metrópoli relixiosa, en contra da vella metrópoli galega de Braga, de onde xurdiron enfrontamentos entre as dúas cidades. Compostela tamén se oporá á outra sede tradicional de Toledo, mentres aumentaba o seu prestixio relixioso, e tamén político e cultural, ao punto de distinguir o *Codex Calixtinus* –feitura do escritorio catedralicio- entre *Hispania* e *Gallaecia*. Alén dos Pirineos aumentaba a sona de Galiza, como así o reflexan as numerosas referencias aparecidas nas francesas *Chansons de geste*. Eran tempos de consolidación oral do romance galego; de construción de templos románicos e das catedrais. A de Santiago adquire unha definitiva centralidade, como a máis prestixiosa do reino. Alí van dar os restos dos Trava máis ilustres e tamén da muller do rei Afonso VI, Berenguela, e do conde Raimundo.

Ao morrer, Afonso VII deixou Castela ao seu fillo Sancho, de curto reinado, sendo sucedido polo seu fillo Afonso, o primeiro conde de Castela. León e Galiza, pola súa parte, quedaron para Fernando II, como así se titulou rei en distintos documentos. Este, que concedeu un número singular de Cartas forais para a creación de vilas en Galiza, ao morrer en 1188 –sendo soterrado na catedral de Compostela-, foi continuado vigorosamente polo seu fillo Afonso VIII (que aparece na historiografía española como Afonso IX). Este, no seu segundo matrimonio con Berenguela, da familia real de Castela, tivo como fillo varón a Fernando, pasando a ser o herdeiro que en 1230 comenzaría a reinar en todas as terras de León, Galiza e Castela: o que quedou para a historia como Fernando III o Santo. Con el, pero sobre todo co seu fillo Afonso o Sabio acentuaríase a hexemonía castelán na Corte, e a perda de poder político da nobreza de orixe galega.

Así, en particular, desde a fusión entre León e Castela con Fernando III, a denominación de Reino de Galiza, aplicada a terras que sobardaban abondo os lindeiros da actual Galiza, sería máis unha denominación singularizadora que unha resposta a unha realidade política.

Os nobres galegos, en todo caso, terán un recoñecible peso na Corte, menor que noutrora, baixo a primacía dos Castro, en substitución dos Trava, até a morte do rei Pedro I, ao que maioritariamente apoiaron en 1369. O cambio dinástico que aquí se produce a favor da casa dos Trastámara (por certo de orixe galega) reforzou máis á nobreza de orixe castelá, que agora recibiu importantes mercés e encomendas en Galiza.

Durante os séculos XIV e XV a nobreza galega, incluíndo os señores eclesiásticos, non se sentirían en ningún momento baixo o liderato plenamente unificado de ningún cabezaleiro, manifestándose en varios momentos unha simpatía pro-portuguesa por parte de algúns como os Castros, coa súa rama portuguesa, o Andeiro, ou tamén Pedro Álvarez de Soutomaior (Pedro Madruga), que se posicionou en apoio en 1474 da filla de Henrique IV de Castela, Xoana, obtida de matrimonio con portuguesa. A morte deste Pedro Álvarez como a de Pedro Pardo de Cela en 1483 en Mondoñedo, e a desposesión que a raíña Isabel de Castela lle fai en 1484 das terras de Vilafranca e de Ponferrada aos Condes de Lemos, viñan significar a fin da autonomía nobiliaria, como base posíbel dun poder galego. O impulso centralizador que se instaurou foi extraordinariamente forte, por máis que non foi antinobiliario.

¿Foi a Galiza un reino? Si, aínda que pouco sólido, se nos retrotraemos ao Reino dos Suevos; foino, en certo modo, polo liderato e control que exerceron os nobres galegos que acompañaron aos reis durante o século IX e boa parte do X, así como durante boa parte do XI, durante o XII e mesmo durante o primeiro tercio do s. XIII. Un reino cunha sé política en León e cunha sé relixiosa en Compostela. Un reino cristiano case sempre entretecido por tres territorios compoñentes: a Galiza, Asturias e León. Cunha insuficiente conciencia histórica como tal – en parte pola súa xeografía e polo tempo-, o que o fixo máis feble e máis dependente de avatares nobiliarios e de linaxe; sen «heroicidades», simbolicamente fundadoras. O espazo que xerou unha lingua romance propia, o galego, e que acolleu un movemento literario cortesano, relixioso e social de indubitable importancia e trascendencia, pero que, con todo, non deu curso durante o século XIV a un desenvolvemento científico en lingua galega, como por exemplo aconteceu no caso catalán. Un espazo singular, con arquitectura política inacabada, con insuficiente conciencia política de si, que coa súa «anticipación» temporal con respecto a outros territorios-reino, non callou nin solidificou nunha estrutura política e institucional máis sólida e recoñecíbel polos outros. Todo deixou, porén, unhas marcas políticas, culturais e lingüísticas, que seguen a estar no sochán do noso entramado social e político actual, no sochán das reivindicacións galegas e da súa identidade.

BLIOGRAFÍA

- AAVV, *Historia Xeral de Galicia*, A Nosa Terra, Vigo, 1997.
- GONZÁLEZ LOPEZ, E., *Grandeza e decadencia do Reino de Galicia*, Galaxia, Vigo, 1978.
- LÓPEZ CARREIRA, A., *Os reis de Galiza*, A Nosa Terra, 2002.
- MENÉNDEZ-VALDÉS GOLPE, E., *Separatismo e Unidade*, Galaxia, Vigo, 1970.
- NOGUEIRA ROMÁN, C., *A memoria da nación. O Reino da Gallaecia*, E.Xerais de Galicia, Vigo, 2001.
- ORRES, C., *Galicia Sueva. El Reino de los Suevos*, Fundación Barrié de la Maza, A Coruña, 1977.
- Son variadas as achegas publicadas en números especiais e ordinarios de *A Nosa Terra*.